

О. М. Овчаренко,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

УДК 347.962.6

ПРИТЯГНЕННЯ СУДДІ ДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті розглядаються умови і порядок притягнення суддів до цивільно-правової відповідальності. Аналізуються міжнародно-правові стандарти у цій сфері, а також відповідний світовий досвід. Обґрунтовується, що обов'язковою передумовою відшкодування шкоди, завданої суддею при здійсненні правосуддя, має бути умисел судді на порушення чинного законодавства, в результаті якого спричинена шкода правам і законним інтересам особи.
Ключові слова: суддя, цивільно-правова відповідальність судді, регресна вимога, індемнітет судді, незалежність судді.

Постановка проблеми. У дискусіях про підстави, зміст і порядок реалізації юридичної відповідальності суддів основним питанням є визначення співвідношення загально-правових засад рівності усіх перед законом і судом, невідворотності покарання і загально-визнаних принципів статусу суддів: незалежності, незмінюваності та недоторканності. Завдання законодавця — досягти розумного балансу між незалежністю судді при відправленні правосуддя і його обов'язком відповідати за завідоме порушення положень закону. Відповідно до міжнародних стандартів незалежність суддів не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та з метою створення необхідних гарантій захисту прав осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя [1].

Проблема відповідальності суддів висвітлювалась як у російській (М. І. Клеандров

[2], А. І. Тіганов [3]), так і у вітчизняній (С. В. Подкопаєв [4], Л. М. Москвич [5], Л. Є. Виноградова [6]) науковій юридичній літературі. Однак в умовах триваючої судової реформи питання умов і порядку притягнення суддів до цивільної відповідальності набувають особливої актуальності й потребують нового осмислення.

Розвиток уявлень про цивільно-правову відповідальність судді. Ще в законах Хаммурапі (1795—1750 рр. до н. е.) містилося правило, згідно з яким «якщо суддя розглянув справу, виніс рішення і виготовив документ із печаткою, а потім змінив своє рішення, то цього суддю слід звинуватити у змінненні рішення, постановленого ним, а позовну суму, визначену в рішенні, він має сплатити у 12-кратному розмірі; окрім того, на зборах його мають вигнати із суддівського крісла, і він не повинен повертатися і засідати разом із суддями в суді» [7, с. 97].

Як зазначає російський дослідник

О. І. Тіганов, законодавство Росії XIX ст. не містило норм, які встановлювали б загальний принцип відповідальності держави за будь-яку шкоду, спричинену неправомірною поведінкою чиновників при виконанні ними владних повноважень. Цивільним касаційним департаментом Сенату послідовно проводилася позиція особистої відповідальності чиновника й безвідповідальності казни у таких справах [3, с. 22]. Окремі дореволюційні вчені оспорювали таку позицію вищого судового органу країни, підкреслюючи необхідність відповідальності держави (казни) за шкоду, спричинену під час виконання публічно-владних повноважень.

Так, Н. І. Лазаревський підкреслював несправедливість покладення відповідальності за шкоду, спричинену під час здійснення повноважень публічної влади, на її носія, за загальним правилом. На думку вченого, відповідальність за дії або бездіяльність посадової особи, яка виступає не в особистих, а в суспільних інтересах, має брати на себе держава [8, с. 443—444]. Стосовно суддів вчений вважав, що не будь-яке неправильне тлумачення закону може бути підставою для відповідальності суддів, а лише таке, яке свідчить про порушення суддею службового обов'язку. Н. І. Лазаревський виступав проти притягнення судді до відповідальності за неправильне рішення, постановлене з необережності, хоч би якою грубою вона не була [8, с. 438—439].

Варто зазначити, що процедура подання позовів проти суддів регламентувалася статтями 1331—1336 Уставу цивільного судочинства. До передумов подання відповідних цивільних позовів належали: (а) наявність шкоди, спричиненої в результаті неправомірних дій судді; (б) дозвіл судової палати (якщо шкода спричинена мировим суддею або суддею окружного суду) або цивільного касаційного департаменту Сенату (якщо шкода спричинена головою, членом або прокурором вищих судових органів). Судова палата або касаційний департамент Сенату, отримавши клопотання про подання позову проти судді, надсилала його копію судді, призначаючи йому строк для надання пояс-

нень (ст. 1333 Уставу цивільного судочинства). Після отримання письмового пояснення судді або спливу строку надання пояснень Сенат розглядав подане клопотання у закритому режимі з обов'язковим врахуванням висновку прокурора у цій справі. Обов'язковою передумовою цивільно-правової відповідальності судді була наявність у його діях злого умислу, упередженості або неправильного тлумачення норм закону, які викладені чітко й однозначно [9, с. 374]. Як справедливо зауважив російський вчений О. І. Тіганов, порядок отримання дозволу на подання позову проти судді в Сенаті суттєво ускладнював процедуру відшкодування шкоди, спричиненої при здійсненні правосуддя, виступаючи при цьому проявом суддівського імунітету [3, с. 23].

Сучасні науковці продовжують наведену вище дискусію. Так, вітчизняна вчена Л. М. Москвич вважає, що цивільна відповідальність судді має наставати тільки у випадках серйозного нехтування обов'язками, явних зловживань, грубої недбалості або злочину. Загальним же правилом має бути відповідальність держави за помилки або навіть порушення закону з боку цілком конкретних суддів, оскільки останні виконують свої функції не як приватні особи у своїх інтересах, а від імені держави [10, с. 205]. Такий підхід у цілому видається правильним, однак необхідно чіткіше визначити передумови цивільно-правової відповідальності судді, розмежувати випадки, коли відшкодування за шкоду, завдану при здійсненні правосуддя, має нести держава, а коли — сам суддя (безпосередньо або в порядку регресу).

На нашу думку, слід відзначити такі ключові моменти. По-перше, підставою відповідальності не може бути правова позиція судді або навіть судова помилка. Тут діє правило суддівського індемнітету [4, с. 120], відповідно до якого суддя не може бути притягнутий до відповідальності за правову позицію, викладену при мотивуванні постановленого рішення. По-друге, скасування або зміна судового рішення вищими судами не має тягнути за собою відповідальність судді

[11, п. 10], оскільки існує низка чинників, які впливають на постановлення рішення (різне тлумачення закону, прогалини або неточності у законодавчому регулюванні певного питання, зміна судової практики). З цього приводу досить доречною є позиція экс-голови Вищої ради юстиції В. Євдокимова. Він вважає, що у разі порушення суддею норм матеріального права, неправильного їх застосування цю ситуацію можуть виправити суди апеляційної та касаційної інстанцій. Якщо ж ідеться про порушення процесуального права, то воно, як правило, порушується навмисно і за нього треба суворо карати» [12].

Однак, якщо суддівська помилка призвела до порушення прав і законних інтересів людини, то особа, чії права порушено, має отримати можливість звернутися з вимогою про відшкодування завданої шкоди до держави. Держава має відшкодувати таку шкоду, але до судді звернутися з регресною вимогою вона не може.

Аналіз наукової юридичної літератури засвідчує, що сучасні науковці, як і дореволюційні правники, одностайні у тому, що обов'язковою передумовою відшкодування шкоди, завданої суддею при здійсненні правосуддя, має бути *умисел судді на порушення чинного законодавства, в результаті якого спричинена шкода правам і законним інтересам особи*. Якщо при здійсненні суддею правосуддя має місце грубе порушення, винне винесення ним рішення, що зачіпає права, свободи, законні інтереси суб'єктів права, — це є підставою для притягнення самого судді до відповідальності, у тому числі цивільно-правової. Вина судді має бути встановлена у спеціальному порядку і зафіксована рішенням уповноваженого органу. Постає також питання про те, хто має відповідати перед суб'єктом, чії права порушено, — держава (з наступним зверненням до судді з регресною вимогою) чи відразу позов має подаватися до конкретного судді (що знижує ступінь гарантованості такого права для постраждалої від неправосудного рішення особи). Крім того, варто визначитися, в якій формі здійснюється цивільно-правова відповідальність в такому

випадку (відшкодування матеріальних збитків або моральної шкоди). Ці питання мають бути вирішені на законодавчому рівні.

Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід. Аналіз міжнародно-правових стандартів притягнення суддів до відповідальності дозволяє зробити такі висновки. По-перше, відшкодування суддею майнової шкоди за незаконне рішення, яким порушуються права і свободи людини і громадянина, тісно пов'язане з його процесуальною незалежністю та імунітетом при постановленні судового рішення. По-друге, встановлюється не тільки компенсація державою збитків, які виникли внаслідок рішення чи поведінки судді під час виконання своїх обов'язків, а й право держави на пред'явлення регресних вимог до суддів, з вини яких було заподіяно майнову шкоду фізичним або юридичним особам у разі грубого порушення суддею правил, які регулюють виконання його професійних обов'язків [10, с. 205].

У пункті 16 Основних принципів незалежності судових органів встановлено, що без шкоди для якоїсь дисциплінарної процедури чи якогось права на апеляцію або компенсацію з боку держави відповідно до національних законів суддям слід користуватися особистим імунітетом від судового переслідування за фінансову шкоду, спричинену в результаті хибних дій чи упущень, які мали місце при здійсненні ними своїх судових функцій [13]. Однак цей імунітет не є абсолютним. У пункті 5.2 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» вказано, що державою гарантується відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним обов'язків судді. Законом може передбачатися, що держава може порушити справу з метою примусити суддю компенсувати суму, виплачену державою за шкоду, заподіяну ним у випадку грубого і невинуватого порушення правил, що регулюють виконання обов'язків суддями. Подання позову до суду, що має відповідну юрисдикцію, повинно бути попередньо погодженим з органом суддівського співтовариства, відповідальним за добір суддів [14].

У рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» встановлюються передумови притягнення судді до цивільної відповідальності. Так, у п. 67 цього документа вказано, що лише держава може домагатися цивільної відповідальності судді, подавши скаргу до суду в разі, коли цей суддя повинен був присудити компенсацію. Водночас, згідно з п. 66 рекомендації тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості [1].

На основі вивчення зарубіжного досвіду цивільно-правової відповідальності судді, російська дослідниця Т. М. Нешатаєва робить висновок, що ухвалення суддею неправильних рішень або вчинення певних процесуальних порушень не дає підстав для автоматичного подання позовів про відшкодування шкоди. Загальним правилом для виправлення допущених судових помилок є використання апеляційних і касаційних процедур. Також допускається подання позовів про відшкодування цивільно-правової шкоди, завданої правосуддям (приміром порушення розумних строків судового розгляду, ухвалення незаконних забезпечувальних заходів, порушення принципів відкритості правосуддя) до держави. Таким чином, суддя захищений від відшкодування шкоди, завданої судовими помилками [15, с. 205—206]. Наприклад, передумовою для цивільної відповідальності судді за незаконні дії або бездіяльність під час відправлення правосуддя є наявність вироку суду, що набув чинності, яким встановлена вина судді (ч. 2 ст. 1070 ЦК РФ) [16].

Водночас, у деяких країнах Європи (зокрема Італії, Чехії) суддя може бути притягнений державою до цивільної відповідальності, якщо він навмисно або у грубій формі порушив свої обов'язки і цей факт встановлено рішенням, що набуло законної сили (в рамках кримінального або дисциплінарного провадження). Т. Н. Нешатаєва констатує, що притягнення судді до кримінальної або

цивільної відповідальності є достатньо рідким і застосовується лише у виключних випадках [15, с. 205—206].

Досить цікавим у цьому аспекті є досвід Російської Федерації. Відповідно до Федерального закону № 68-ФЗ «Про компенсацію за порушення права на судочинство у розумний строк або права на виконання судового акта в розумний строк», що набув чинності 4 травня 2010 р., громадяни РФ отримали право на грошову компенсацію за судову тяганину. Суттєвим є те, що присудження вказаних виплат не залежить від вини судді, але за наявності вини особи, яка зверталася до суду, в порушенні строків судового розгляду відшкодування не здійснюється. Присудження відповідної компенсації позбавляє права на відшкодування моральної шкоди, спричиненої особою незаконними діями судді, але не є перешкодою для відшкодування шкоди за незаконні дії судді під час відправлення правосуддя відповідно до цивільного законодавства (статті 1069 і 1070 ЦК РФ). Рішення про матеріальну компенсацію за судову тяганину ухвалює суд загальної юрисдикції або арбітражний суд (залежно від того, який суд допустив порушення) виходячи із вимог заявника, а також з урахуванням принципів розумності, справедливості й практики Європейського суду з прав людини. Присуджена компенсація виплачується у тримісячний строк за рахунок коштів федерального бюджету, бюджету суб'єкта РФ або місцевого бюджету, залежно від того, з якого джерела фінансується суд, суддя якого допустив порушення [17]. У російській науковій юридичній літературі відповідальність суддів, передбачена вказаним законом, розглядається як важливий превентивний механізм, спрямований на попередження порушень розумних строків судового провадження [18].

Чинне законодавство. Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який дістає вияв передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Як зазначив Конституційний Суд України у справі про відповідальність юридичних осіб від 30 травня 2001 р., така відпо-

відальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку — конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, ст. 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна, а ст. 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними [19].

Відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62 Конституції України). Конституційний Суд України у рішенні справи про відшкодування шкоди державою від 3 жовтня 2001 р. № 3-рп, визнаючи неконституційними положення ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» щодо відшкодування шкоди, завданої громадянам незаконними діями органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури і суду, за рахунок коштів на утримання судів, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, підкреслив *публічно-правову природу такої компенсації*. У цьому рішенні Суд обґрунтовує необхідність окремого, спеціального фінансування для

подібних виплат у Державному бюджеті України [20].

Чинне законодавство відтворює положення статті 56 Основного Закону, встановлюючи відповідальність держави за шкоду, завдану судом, на підставах та в порядку, встановлених законом (п. 7 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Судова практика встановлює межі відповідальності судді. Так, в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 6-182/0/4-12 від 13.02.2012 підкреслено, що згідно з положеннями Конституції України рішення суду і відповідно до цього дії або бездіяльність судів у питаннях здійснення правосуддя, пов'язаних з підготовкою, розглядом справ у судових інстанціях тощо, можуть оскаржуватись у порядку, передбаченому процесуальними законами, а не шляхом оскарження їх дій (чи відшкодування моральної шкоди одночасно з оскарженням таких дій) до іншого суду, оскільки це порушуватиме принцип незалежності судів і заборону втручання у вирішення справи належним судом [21].

Питання відповідальності держави перед громадянином за дії суду, якщо ним були прийняті незаконні рішення, врегульовані Цивільним кодексом України (далі — ЦК) [22] і Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі — Закон) [23]. Так, ст. 1176 ЦК регламентує відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини відповідних посадових і службових осіб.

Підставами для відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями суду, може бути: (а) постановлення судом виправдувального вироку, (б) встановлення в обвинувальному вирокі суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів; (в) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати; (г) закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. У наведених вище випадках громадянинові відшкодовуються (повертаються): (1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; (2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; (3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; (4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; (5) моральна шкода (статті 2, 3 зазначеного Закону) [23]. Виплата компенсації відбувається за рахунок державного бюджету.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення у цивільній справі, відшко-

дується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вирокіом суду, що набрав законної сили. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення суду, відшкодується на загальних підставах (частини 5, 6 ст. 1176 ЦК). Як роз'яснив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, застосування вищенаведених законодавчих положень можливе у випадку, коли предметом позову є *інші дії чи бездіяльність суду*, які не пов'язані зі здійсненням правосуддя, відправленням судочинства, яке має на меті прийняття акта органом судової влади. Тобто це інші дії суддів (суду) при здійсненні правосуддя, коли спір не вирішується по суті, у разі їх незаконних дій або бездіяльності і якщо вина судді встановлена не лише вирокіом суду, а й іншим відповідним рішенням суду [21].

З цього приводу Л. Є. Виноградова справедливо зауважує, що ч. 5 ст. 1176 ЦК зумовлює цивільну відповідальність держави кримінальною відповідальністю судді, а Кримінальний кодекс України передбачає як підставу такої відповідальності тільки дуже серйозні навмисні порушення і фактично позбавляє постраждалих можливості одержати компенсацію шляхом подання позову до суддів у загальноцивільному порядку. Тим самим не тільки істотно обмежується конституційний принцип відповідальності держави, а й порушується конституційний принцип доступу до засобів правового захисту [6, с. 84].

Варто також наголосити на такому суттєвому моменті. Аналіз судової практики засвідчує, що при вирішенні питання про суб'єкта, який має здійснювати відшкодування шкоди, завданої з вини посадової особи органу державної влади, вищі судові органи стоять на позиції відповідальності не держави у цілому, а конкретного органу, з яким винна особа перебуває у трудових правовідносинах. Очевидно, що це дає підстави роботодавцю (тобто органу держави) в подальшому застосувати до свого співробітни-

ка загальні правила матеріальної відповідальності робітника (тобто стягнути з нього відповідні кошти) [див.: 24]. Окрім того, в судовій практиці можна знайти численні приклади задоволення вимог щодо компенсації моральної шкоди, заподіяної у тому числі в результаті незаконних рішень судових органів. Згідно з ч. 3 ст. 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством чи судом провадиться виходячи з не менше одного мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць на момент перебування під слідством чи судом [див.: 25; 26]. Це свідчить про існування й офіційного визнання *морально-етичного аспекту цивільної відповідальності судді*.

Із питанням справедливої сатисфакції за шкоду, завдану під час відправлення правосуддя, тісно пов'язана проблема постановлення виправдувальних вироків. Їх відсоток в Україні є традиційно низьким. Так, за даними судової статистики, у 2010—2011 рр. частка виправдувальних вироків знаходилася в межах 0,2% від усіх постановлених за КПК України 1960 року рішень [27; 28]. У 2012 р. цей показник зменшився до 0,17% [29], тоді як у світовій практиці суди виправдовують до 15% осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів. Очевидно, що ризик виплати компенсацій, пов'язаних із виправдувальним вироком, є однією з причин такої незначної частки відповідних судових рішень. І хоча у такому випадку відшкодування здійснюватиме держава, вітчизняна система юстиції вкрай неохоче ухвалює такі рішення, оскільки йдеться вже про ефективність її роботи, про так звану честь мундиру.

З цього приводу слушною є позиція російського дореволюційного вченого Н. І. Лазаревського. Доводячи необхідність відшкодування збитків за шкоду, спричинену посадовими особами, саме з державного бюджету (казни), він підкреслював, що такий спосіб охорони прав усуває негативні наслідки конкретного правопорушення, не попереджаючи самої можливості їх вчинення у майбутньому. Водночас, на думку до-

слідника, відповідний обов'язок уряду може стати активним стимулом для проведення низки реформ, необхідність яких уже давно назріла, однак які до цього часу не здійснювалися [30].

На нашу думку, змінити ситуацію з виправдувальними вироками в Україні здатні самі українські судді, обравши принципову позицію щодо недоліків, допущених під час досудового провадження у справі. Новий КПК України 2012 року надав для цього відповідні можливості, запровадивши посаду слідчого судді, якому підсудні більшість питань, пов'язаних з обмеженням прав і свобод людини і громадянина на досудовому слідстві, зміцнивши роль судді в оцінці доказів у справі під час судового розгляду, розширивши підстави постановлення виправдувальних вироків (ст. 373 КПК України) [31].

В аспекті цивільно-правової відповідальності судді досить актуальним на сьогодні є питання виконання рішень Європейського суду з прав людини, постановлених проти України. Уже декілька років поспіль наша держава входить у трійку «лідерів» за кількістю порушень, допущених стосовно власних громадян. За даними урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини Н. Кульчицького, загальна сума справедливої сатисфакції, присудженої українцям Євросудом, у 2011 р. склала близько 25 млн, у 2012 р. — більше 39 млн грн. Більшість скарг громадян до Страсбурзького суду стосуються тривалого невиконання рішень національних судів і надмірної тривалості судового розгляду [32]. Отже, зі значної кількості справ, які програє Україна в Європі, відповідальність у порядку регресу потенційно можуть нести саме судді. Однак, як уже зазначалося вище, чинне законодавство встановлює імунітет судді від цивільно-правової відповідальності в разі відсутності в його діях складу злочину. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виплата відшкодування здійснюється у тримісячний строк з моменту набуття рішенням Євросуду статусу остаточного або у строк, передбачений у ньому

за рахунок Державного бюджету України (статті 8, 9) [33].

Необхідно додати, що останнім часом у суспільстві триває дискусія щодо відповідальності судді за постановлення рішення, яке стало предметом розгляду в Європейському суді з прав людини. Зокрема, наголошується на необхідності перевіряти діяльність конкретних суддів після визнання Євросудом порушень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у справах, до яких ці судді причетні. Лунають пропозиції притягати відповідних службовців Феміди до дисциплінарної відповідальності або звільняти за порушення присяги [див.: 34, 35]. На нашу думку, варто підходити до таких пропозицій дуже виважено. З одного боку, вони свідчать про недостатній рівень довіри суспільства до судів. Відповідно до міжнародних стандартів та Конституції України саме на державі лежить відповідальність за належний стан організації вітчизняного судочинства та якість роботи суддів. А отже, держава мусить створити необхідні умови для оперативного й ефективного поновлення прав і свобод людини органами судової влади, насамперед шляхом ухвалення якісного законодавства.

З іншого боку, не можна ігнорувати питання удосконалення механізму притягнення суддів до відповідальності. Як справедливо зазначає російський правник С. Б. Поляков, попередження нових правопорушень публічної влади може бути досягнуте лише при застосуванні санкцій до особи, винної у скоєнні протиправного діяння [36, с. 28]. Отже, варто замислитися над законодавчим закріпленням передумов відшкодування суддею шкоди, присудженої рішенням Європейського суду з прав людини за рішенням, постановленим цим суддею. Компенсація суддею відповідної сатисфакції в порядку регресу має відбуватися за умови наявності вини судді у порушенні чинного законодав-

ства, підтвердженої рішенням суду. Розглядати подібні позови має Верховний Суд України з огляду на те, що саме цей Суд переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (пп. 2 п. 2 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [20].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити таке. *Обов'язковою передумовою відшкодування шкоди, завданої суддею при здійсненні правосуддя, має бути умисел судді на порушення чинного законодавства, в результаті якого спричинена шкода правам і законним інтересам особи. Держава має виступати гарантом відшкодування шкоди, спричиненої під час виконання функцій судової влади її носіями за загальним правилом, залишаючи за собою право регресної вимоги у випадках, передбачених законом.*

Варто розрізняти загальні засади цивільно-правової відповідальності судді та умови цивільно-правової відповідальності судді за ухвалення завідомо неправосудного рішення. У першому випадку основний тягар відшкодування спричиненої внаслідок судового рішення шкоди має нести держава, адже інакше суттєво порушуватиметься принцип суддівської незалежності, буде зведено нанівець суддівський індемнітет. Держава має нести відповідальність за судові помилки. Лише в разі підтвердження вини судді у порушенні положень законодавства, які зачіпатимуть права та законні інтереси людини, у випадках і порядку, передбаченому законом, можуть застосовуватися правила регресної компенсації. У другому випадку відповідальність за спричинену шкоду має нести суддя, який ухвалив неправосудне рішення, і цей факт доведено відповідним вироком суду.

Список використаних джерел

1. Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 17.11.1994 р. № R (94)12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. — Заголовок з екрана.

2. Клеандров М. И. Статус судьи: правовой и смежные компоненты : монография / М. И. Клеандров. — М. : НОРМА, 2008. — 448 с.

3. Тиганов А. И. Юридическая ответственность судей в Российской империи во второй половине XIX — начале XX вв. / А. И. Тиганов // История государства и права. — 2010. — № 22. — С. 19—24.
4. Подкопаяв Д. В. Про підставу дисциплінарної відповідальності суддів / С. В. Подкопаяв // Юридичний вісник. — 2005. — № 12. — С. 119—121.
5. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз : монографія / Л. М. Москвич. — Білозерка : б. в., 2004. — 224 с.
6. Виноградова Л. Про вдосконалення порядку притягнення суддів до цивільно-правової, кримінально-правової, адміністративної відповідальності / Л. Виноградова // Юридична Україна. — 2005. — № 4. — С. 82—86.
7. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : учеб. пособ. / сост. В. Н. Садиков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2005. — 768 с.
8. Лазаревский Н. Ответственность за убытки, причиненные должностным лицам : монография / Н. Лазаревский. — СПб., 1905.
9. Устав гражданского судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами и разъяснениями: законы и законодательные акты / В. М. Гордон. — Изд. 4-е, испр. и доп. — СПб : Изд. юрид. кн. маг. Маргынова Н. К., 1908. — 1008 с.
10. Москвич Л. М. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Л. М. Москвич ; за ред. І. Є. Марочкіна і Н. В. Сібільової. — 2-ге вид., перероб і допов. — Х. : Одіссей, 2011. — 376 с.
11. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 6. — С. 2—6.
12. Перший голова ВРЮ Валерій Євдокимов: «Я хочу, щоб ВРЮ була розумом, честю і совістю нашої епохи» : інтерв'ю [Електронний ресурс] / М. Бойко. — Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig4029.htm>. — Заголовок з екрана.
13. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями ГА ООН від 29.11.1985 р. № 40/32 та від 13.12.1985 р. № 40/146. // Международные акты о правах человека : сб. документов. — М., 2000. — С. 168—170.
14. Европейская хартия о законе «О статусе судей» от 10.07.1998 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236. — Заголовок з екрана.
15. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы : монография / отв. ред. Т. Н. Нешатаева. — М. : НОРМА : ИНФРА-М, 2011. — 336 с.
16. Гражданский кодекс РФ : Часть 2 : принята Федеральным законом от 30 ноября 1994 г. № 52-ФЗ // СЗ РФ. — 1996. — № 5. — Ст. 410. — 29 января.
17. О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок : Федеральный Закон РФ от 30 апреля 2010 г. № 68-ФЗ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rb.ru/inform/138997.html>. — Заголовок з екрана.
18. Поляков С. Б. Правонарушитель — орган судебной власти? / С. Б. Поляков // Российский судья. — 2010. — № 9. — С. 26—30.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі про відповідальність юридичних осіб від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 24. — Ст. 1076.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі про відшкодування шкоди державою від 3 жовтня 2001 р. № 12-рп/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 41. — Ст. 1863.
21. Інформаційний лист ВСС України Головам апеляційних судів областей, міст Києва і Севастополя, АРК «Щодо деяких спірних питань судової практики» від 13.02.2012 р. № 6-182/0/4-12 / Офіційний сайт ВСС України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/2012_rik.html. — Заголовок з екрана.
22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.
23. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 2004 р. № 266/94-ВР (в редакції від 13.04.2012 р.) / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>. — Заголовок з екрана.
24. Рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах ВСС України Верховного Суду України від 5 грудня 2012 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28033388>. — Заголовок з екрана.

25. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у складі від 3 серпня 2011 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17881465>. — Заголовок з екрана.

26. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/187814698>. — Заголовок з екрана.

27. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2010 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал судової влади України. — Режим доступу : http://www.court.gov.ua/sudova_statystyka/556457874511/. — Заголовок з екрана.

28. Огляд стану здійснення правосуддя за 2011 рік [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал судової влади України. — Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/oglyad/. — Заголовок з екрана.

29. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційним судом Автономної Республіки Крим у 2012 році [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт ВСС України. — Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html. — Заголовок з екрана.

30. Лазаревский Н. Ответственность за убытки, причиненные должностным лицам : монография / Н. Лазаревский. — СПб., 1905.

31. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.

32. Україна виплатила 147 мільйонів за порушення прав людини — уповноважений [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig4388.htm>. — Заголовок з екрана.

33. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12. — Ст. 792.

34. Оппозиция жаждет «крови» судьи Киреева [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/global/112/politics/13063270/>. — Заголовок з екрана.

35. Рылев К. Луценко подал в суд на судей [Електронний ресурс] / К. Рылев. — Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig3004.htm>. — Заголовок з екрана.

36. Поляков С. Б. Правонарушитель — орган судебной власти? / С. Б. Поляков // Российский судья. — 2010. — № 9. — С. 26—30.

Овчаренко Е. Н. Привлечения судьи к гражданско-правовой ответственности по действующему законодательству Украины.

В статье рассматриваются условия и порядок привлечения судей к гражданско-правовой ответственности. Обосновывается, что обязательным условием возмещения ущерба, причиненного судьей при отправлении правосудия, должен быть умысел судьи, направленный на нарушение действующего законодательства, в результате которого причинен ущерб правам и законным интересам человека.

Ключевые слова: судья, гражданско-правовая ответственность судьи, регрессное требование, индемнитет судьи, независимость судьи.

Ovcharenko O. M. The problem of Bringing Judges to Civil Liability under Ukrainian legislation.

The author analyzes the conditions and procedure of bringing judges to civil liability. The author argues, that a judge must compensate the damage caused by him in the court hearings only if his intention on violation of the current legislation and damage to the rights and legitimate interests of other persons had been proved.

Key words: judge, civil liability of a judges, indemnity of judges, independence of judges.